

INSTITUCIONÁLNÍ PROSTŘEDÍ COBY KONKURENČNÍ VÝHODA

INNOVATIONS AND INSTITUTIONS: AN INSTITUTIONAL FRAMEWORK AS A COMPARATIVE ADVANTAGE

Jan Vorlíček

Anotace:

Příspěvek nejprve upozorňuje na vliv institucionálního prostředí na konkurenceschopnost a rozvoj ekonomiky i jednotlivých subjektů. Poté z tohoto hlediska stručně analyzuje situaci České republiky. Upozorňuje, že institucionální rámec ČR je relativně nedobrá (např. ve srovnání s okolními středoevropskými státy). To má negativní dopad jak na dlouhodobý růst českého hospodářství, tak na konkurenceschopnost českých firem na světovém trhu. Tato skutečnost se pak zvláště projeví po vstupu ČR do EU, kdy firmy z členských států s lepším institucionálním prostředím (a tedy nižšími institucionálními náklady) budou mít volný vstup i na český trh.

Summary:

Presented text first discloses to an influence of an institutional framework upon a competitive ability and a growth of an economy and individuals. From that point of view it further deals with a situation of the Czech Republic. It discloses to that Czech institutional framework is not good (e.g. in comparison with other Middle-European countries). It has negative consequences for an economic growth of the Czech economy and for a competitive ability of Czech firms in the world market. It will especially appear after EU-adhesion when firms from member states with better institutions (and therefore lower institutional costs) will be allowed free entry to the Czech market.

Klíčová slova:

konkurenční (komparativní) výhoda, institucionální rámec, institucionální náklady, (ekonomický) růst

Key words:

competitive (comparative) advantage, institutional framework, institutional costs, (economic) growth

Úvod

Instituce mají významný vliv na život a rozvoj každé společnosti (země). V moderním globalizovaném světě však institucionální prostředí stále více představuje významnou konkurenční výhodu (či nevýhodu) i pro jednotlivé firmy daného státu. Uvědomění si této skutečnosti by proto mělo být východiskem pro formulaci příslušných hospodářsko-politických opatření.

Cíl a metodika

Cílem článku je upozornit na institucionální aspekty konkurenčního soupeření z mezinárodního hlediska. Metodologicky při tom užíváme zejména logicko-deduktivních postupů.

Výsledky

Text upozorňuje na vliv institucionálního prostředí na konkurenceschopnost a rozvoj ekonomiky i jednotlivých subjektů. Upozorňuje, že institucionální rámec ČR je relativně nedobrý (zejména ve srovnání s okolními střeoevropskými státy). To má negativní dopad jak na dlouhodobý růst českého hospodářství, tak na konkurenceschopnost českých firem na světovém trhu. Tato skutečnost se pak zvláště projeví po vstupu do EU, kdy firmy z členských států s lepším institucionálním prostředím (a tedy nižšími institucionálními náklady) budou mít automaticky volný přístup i na český trh.

Diskuse

Že institucionální prostředí té které země ovlivňuje její hospodářský rozvoj je mezi ekonomy v podstatě všeobecně uznávaným faktem.¹ Málokdy - pokud vůbec - se však v souvislosti s institucionálním prostředím hovoří o konkurenčních (komparativních) výhodách. Přitom teorie komparativních výhod nejen že není v ekonomické vědě žádnou novinkou,² ale je dokonce základním pilířem ekonomického myšlení. Skutečnost, že institucionální prostředí určité země je pro její občany (firmy) konkurenční výhodou (či nevýhodou), je přitom zjevná. Kdyby tomu tak nebylo, jen stěží by mohla existovat jakákoliv souvislost mezi institucemi a ekonomickou výkonností země.

Oblastí, v které je to nejzřejmější (nejviditelnější), je asi oblast daňová. Že velikost daňové zátěže ovlivňuje konkurenceschopnost firmy je očividné. Čím vyšší daň, tím méně firmám zbývá kapitálu, jenž mohou použít na investice, které jsou nezbytnou podmínkou rozvoje nutného pro úspěšné přežití v konkurenčním boji. Ale nejde jen o přímou daňovou zátěž (velikost daňových sazeb), ale i o zátěž nepřímou, která vzniká jako důsledek složitosti a (ne)čitelnosti daňového systému: čím je složitější, tím větší zdroje musí firmy vynakládat, aby v něm obstáli. Stejně tak je tomu však i v jiných oblastech veřejného života. Čím složitější je právní systém, čím více je úřadů a úředníků, jejichž požadavkům se musí vyhovět, tím větší (nepřímou) zátěž to pro firmy znamená a tím složitější postavení mají oproti konkurenci, která existuje v lepším institucionálním prostředí, a jejíž transakční (nepřímé) náklady jsou tudíž nižší.

Tento aspekt se samozřejmě projevuje tím více, čím je ekonomika otevřenější a globalizovanější a čím více si konkurují firmy z různých institucionálních prostředí. Pro Českou ekonomiku to je obzvlášť významné v souvislosti s jejím nadcházejícím vstupem do EU, neboť vnitřní pravidla EU nutí členské země čím dále tím více otevírat své vnitřní trhy zahraničním producentům a odbourávat ochranu, která tyto firmy nutila přizpůsobovat se domácímu institucionálnímu rámci (a nést tedy stejné transakční náklady při prodeji na domácím trhu, jako producenti domácí). Zahraniční (Evropské) firmy již nebudou muset získávat povolení domácích úřadů, aby mohli prodávat své zboží na českém trhu - k tomu jim bude automaticky stačit atestace v libovolné členské zemi. Firmy ze zemí s lepším institucionálním prostředím proto budou mít značnou výhodu oproti ostatním, neboť jejich "institucionální" náklady budou podstatně menší.

¹ Byť o možnosti kvantifikace tohoto vlivu se pochybuje, nebo ji někteří ekonomové dokonce přímo vylučují.

² David Ricardo jí do ekonomie uvedl již na počátku předminulého století.

Institucionální prostředí ČR se v této souvislosti jeví jako poměrně nedobré.³

Tabulka 1 Meziroční procentní změna reálného HDP vybraných států (podle OECD):

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	$\Delta 2000/1993$	$\bar{\Delta} 1994-2000$
ČR	2,6	5,9	4,3	-0,8	-1,0	0,5	3,3	15,5	2,1
Maďarsko	2,9	1,5	1,3	4,6	4,9	4,2	5,2	27,3	3,5
Polsko	5,2	7,0	6,0	6,8	4,8	4,1	4,0	44,6	5,4
Slovensko	5,2	6,5	5,8	5,6	4,0	1,3	2,2	34,8	4,4

(V předposledním sloupci je spočtena kumulovaná procentní změna reálného HDP roku 2000 k reálnému HDP roku 1993, v posledním dlouhodobý průměr meziroční procentní změny reálného HDP jednotlivých zemí.)

Z tabulky vidíme, že Česká republika se ve sledovaném období rozvíjela ve srovnání s ostatními středoevropskými státy nejpomaleji. Toto období už není tak krátké, aby cyklické fluktuace ekonomiky měly na uvedená čísla tak zásadní vliv, že by nebylo možné z nich vyvodit žádné přiměřeně relevantní závěry ohledně dlouhodobých vývojových trendů. Můžeme tedy učinit závěr, že tyto rozdíly jsou rozhodující měrou způsobeny institucionálním prostředím dané země.

Tento závěr je asi nepřekvapivější právě u Slovenska, se kterým ČR až do roku 1992 tvořila jeden státní celek, a jehož výchozí institucionální podmínky (např. v oblasti daňové soustavy) byly tedy do značné míry stejné. Část tohoto rozdílu může být samozřejmě způsobena nedokonalou vhodností (růstu) HDP coby (růstu) životní úrovně (je třeba si uvědomit, že HDP je tím horší ukazatel, čím méně je ekonomika rozvinutá - tj. čím méně zboží prochází trhem - a že ČR byla a dosud je na relativně vyšší hospodářské úrovni). Bylo by tedy asi zajímavé analyzovat právě ty na první pohled drobné či neviditelné institucionální rozdíly mezi ČR a SR, jako je faktické vymáhání a ochrana práva a především soukromého vlastnictví vůbec (tj. reálné fungování soudů a dalších veřejných institucí), na což mají vliv jednak takové nenápadné normy, jako je zákon o soukromých exekutorech (který SR má), atp., a dále samozřejmě také nepsané neformální zvyklosti a postupy.

Institucionální nedostatky, které jsou České republice vytýkány, jsou myslím vesměs docela dobře známy. Na předních místech tohoto pomyslného seznamu se již léta pohybují zejména špatné fungování justice (tj. špatná ochrana a vymáhání vlastnických práv), vysoká míra byrokratizace a byrokratismu veřejných úřadů (a vysoká administrativní náročnost podnikání, která pak přirozeně vede k vysoké míře korupce), příliš vysoké daňové zatížení (počítaje do toho i quasidaně jako je sociální a zdravotní pojištění) a příliš štědrý sociální stát (který "odrazuje" od práce a vytváří problém s vysokou nezaměstnaností) a složitý a nepřehledný právní řád.

³ Pozn.: Záměrně jsme nezahrnuly první čtyři roky (tj. 1990-1993) transformace české ekonomiky (a samozřejmě ani předchozí éru komunistického režimu). V těchto letech procházel institucionální rámec české ekonomiky radikálními změnami, které byly spojené s její transformací z direktivně plánovaného na tržní (rozsáhlá liberalizace cen, privatizace velké části státního majetku, který do té doby zahrnoval takřka veškeré výrobní prostředky země, přeměna daňové soustavy, atd., atd.) a s rozpadem Československa a vznikem samostatné ČR. Dále v této době rovněž na ČR bezprostředně a mimořádně silně působily ještě i některé další mimořádné faktory, jako ropná krize v souvislosti s válkou v Perském zálivu, nebo rozpad RVHP, jejíž součástí do té doby česká ekonomika byla. Díky tomu v tomto období došlo k mimořádně rozsáhlým změnám jak v působnosti a fungování státních orgánů, tak ve struktuře ekonomiky. Období takto prudce se měnících institucí nemá proto smysl srovnávat s ustáleným institucionálním rámcem ostatních zemí (z vybraných zemí to bylo prakticky stejné jen na Slovensku, dokonce i Maďarsko a Polsko procházely reformou svých institucí už od 80. let). Za výchozí rok jsme proto zvolili rok 1993 (tj. reálné HDP 1993 = 100%), kdy už došlo k ustálení institucionálního rámce ČR do jeho více-méně současné podoby. (Určitě alespoň pokud jde o základní rysy, jako je např. ústavní uspořádání, nebo daňová soustava či obchodní právo, atd.. Ačkoliv např. jak daňové zákony, tak občanský či obchodní zákoník prošly od jejich schválení velkou řadou novelizací, nikdy se nejednalo o nějakou zásadní systémovou změnu). Kromě toho čtyři roky už lze považovat za přiměřeně dlouhou dobu, po které by se již výsledky provedené reformy měly začít reálně projevovat.

Od svého vzniku se právo a organizace veřejné správy v ČR neustále zesložitňovaly, jak byly postupně poměrně srozumitelné základní principy neustále narušovány množstvím dalších a dalších výjimek (např. délka zákona o daních z příjmů se - měřeno počtem slov - se téměř zpětinásobila, ale podobný trend můžeme sledovat i v jiných právních normách). Rovněž reforma veřejné správy ještě dále zmnožila množství nejrozličnějších úřadů a celý systém spíše zneřehlednila a zesložila, než aby ho naopak zjednodušila a lépe vybalancovala (např. okresy jsou sice zrušeny, ale úřady práce či správy sociálního zabezpečení si nadále zachovávají původní okresní strukturu, a vedle toho jsou tu úřady krajů, obcí a měst, pověřených měst, a množství dalších státních úřadů dekoncentrovaných a alokovaných v nejrozličnějších místech). Pokud jde o počet veřejných úředníků jako takový, tak ten se v průběhu 90. let neustále zvyšoval,⁴ tento trend přetrvává až dosud a jak se zdá, přetrvá i do budoucna (a to i přes veškeré vládní proklamace o stop-stavu, který by už dnes vůbec nebyl žádnou velkou výhodou). Jejich množství a množství požadavků, kterými zatěžují takřka jakoukoli činnost, je totiž už nyní enormní, a i ve srovnání s okolními státy začíná být neúnosné.

V oblasti daňové je to opět vidět nejlépe. České republice hrozí odliv firem do jiných zemí (a zejména pak na Slovensko, které je nám regionálně i kulturně blízké). Ačkoliv navrhovaná reforma veřejných financí se v tomto ohledu snaží trochu zareagovat, je to zcela nedostatečné (např. snížení sazby daně z příjmů právnických osob během 3 let na 24% nevypadá oproti slovenskému na 19% od příštího roku nijak světoborně, nemluvě už o tom, že hlavní předností Slovenské daňové reformy je zjednodušení celého systému, které producentům přinese značné snížení nepřímých daňových nákladů, s nímž se v ČR prakticky vůbec nepočítá - a nejde jen o příjmové daně, ale třeba i o daně majetkové).

Závěr

Chce-li se Česká republika úspěšně rozvíjet a obstát v sousedství jiných vyspělých států, musí výrazným způsobem zlepšit své institucionální prostředí. To totiž představuje významnou konkurenční výhodu v mezinárodním konkurenčním prostředí, zvláště pak ve sjednocující se Evropě, neboť institucionální náklady značně ovlivňují možnosti firem na globalizovaném trhu. ČR proto musí vytvořit transparentní, jednoduchý a dobře fungující institucionální rámec, který by podporoval podnikání domácích subjektů, a to maximálním možným snižováním jejich transakčních nákladů a naopak je nezatěžoval často zbytečnými a neefektivními výdaji dnes přebyrokratizovaného veřejného sektoru. V této souvislosti je nutno konstatovat, že v současnosti vládou připravovaná reforma veřejných financí a správy je z tohoto pohledu zcela nedostatečná.

⁴ Průměrný počet úředníků (veřejná správa, obrana a sociální zabezpečení) v ČR v letech 1990-2000:

1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
95 743	99 098	123 448	132 675	146 266	161 644	167 917	175 478	176 689	178 309	182 358

Zdroj: Statistické ročenky ČR 1993-2001:

Z tabulky vidíme, že v průběhu 90. let se počet úředníků ve veřejném sektoru (resp. pouze v oblasti veřejná správa, obrana a sociální zabezpečení) zvýšil téměř na dvojnásobek (celkem o 86615 osob, tj. o 90,5%). Počet obyvatel ČR se přitom za stejné období prakticky nezměnil (dokonce nepatrně poklesl). 86615 lidí tedy v této době přestalo být daňovými poplatníky (tj. přestalo vytvářet zdroje, z kterých je stát financován) a stalo se naopak daňovými příjemci.

Literatura:

- Armentano, D.: Proč odstranit protimonopolní zákonodárství, Megaprint, Praha, 2000
Bastiat, F.: Co je vidět a co není vidět, LI, Praha, 1998
Böhm-Bawerk, E.: Základy teorie hospodářské hodnoty statků, Academia, Praha, 1991
Buchnan, J.: Politika očima ekonoma, LI, Praha, 2002
Friedman, M.: Kapitalismus a svoboda, H&H, Praha, 1994
Friedman, M.: Metodologie pozitivní ekonomie, Grada Publishing, Praha, 1997
Friedmanovi, M.a R.: Svoboda volby, H&H, Praha, 1992
Hayek, F.A.: Cesta do otroctví, Academia, Praha, 1990
Hayek F.A.: Právo, zákonodárství a svoboda, Academia, Praha 1994
Hazlitt, H.: Ekonomie v jedné lekci, Megaprint, Praha, 1999
Heyne, P.: Ekonomický styl myšlení, VŠE, Praha, 1991
Holman, R.: Ekonomie, Ch.H.Beck, Praha, 1999
Holman, R.: Vývoj ekonomického myšlení, LI, Praha, 1994
Kinkor, J.: Trh a stát: k čemu potřebujeme filozofii, Svoboda, Praha, 1996
Kirzner, I.: Jak fungují trhy, LI, Praha, 1998
Mises, L.: Byrokracie, LI, Praha, 2002
Parkinson, C.N.: Zákony profesora Parkinsona, Svoboda, Praha, 1995
Rothbard, M.: Ekonomie státních zásahů, Megaprint, Praha, 2001
Samuelson, P.A., Nordhaus, W.D.: Ekonomie, Svoboda, Praha, 1992
Schultz, T.W.: Ekonomie chudoby (v: Nobelova cena za ekonomii, Academia, Praha, 1993)
Smith, A.: Pojednání o podstatě a původu bohatství národů, SNPL, Praha, 1958
Schumpeter, J.A.: Teória hospodárskeho vývoja, Pravda, Bratislava, 1987
Šíma, J.: Trh v čase a prostoru, Megaprint, Praha, 2000

Kontakt:

Ing. Jan Vorlíček Ph.D.
KET PEF CZU, Kamýcká 129, Praha 6
vorlicek@pef.czu.cz